

RANKRAŠTINIAI LAIKRAŠTELIAI KOVOJE PRIES VOKIEČIŲ OKUPACINĮ REŽIMĄ LIETUVOJE 1915—1918 METAIS

G. RAUDELIONIENĖ

Vokiečiai, okupavę Lietuvą 1915 metais, visiškai sužlugdė jos kultūrinį gyvenimą. Okupacijos pradžioje neveikė daugelis mokyklų, o vėliau atidarytos turėjo tikslą tarnauti okupantų reikalams. Buvo uždraustos įvairios draugijos ir organizacijos. Visi tuomet Lietuvoje ėję laikraščiai ir žurnalai buvo uždaryti, knygų spausdinimas nutrauktas. 1915 m. gruodžio 5 d. spaudos įstatymas skelbė, kad be Rytų kariuomenės vyriausiojo vado leidimo draudžiama spausdinti, įvežti iš kitų kraštų ir platinti Lietuvoje bet kokius leidinius. Šis įstatymas buvo pakeistas nauju, preciziškesniu 1916 m. liepos 10 d. spaudos įstatymu¹, kurio esmė liko ta pati. Pastarasis įstatymas, su kai kuriais pakeitimais, galiojo iki okupacijos pabaigos. Šiais įstatymais visi spaudos reikalai buvo pavesti griežtai spaudos skyriaus, veikusio prie Rytų kariuomenės vyriausiojo vado štabo, kontrolei. Miestuose bei apskrityse spaudos reikalams buvo įsteigti okupaciniai spaudos biurai. Be šių įstaigų žinios nebuvo galima Lietuvoje išleisti jokie leidinio. Okupacinė valdžia atidžiai stebėjo, ar vykdomas spaudos įstatymas, nusikaltusius jam asmenis baudavo iki 50 000 markių pabaudos arba iki 3 metų kalėjimo². Buvo suvaržytas net pačių vokiečių spaudos įvežimas ir platinimas.

Vokiečių kalba nuo 1915 metų pabaigos ir 1916 metų pradžios Lietuvos teritorijoje ėjo laikraščiai: „Zeitung der X Armee“, „Kownoer Zeitung“ ir „Wilnaer Zeitung“. Lietuvos teritorijoje okupacinė valdžia leido laikraštį baltarusių kalba „Homan“, žydų kalba „Letzte Nais“ ir lenkų kalba „Dziennik Wileński“. Okupantai leido Lietuvai skirtą propagandinį laikraštį „Dabartis“. Jame buvo giriami vokiečiai, kaip Lietuvos gelbėtojai, skelbiamos žinios iš karo frontų ir spausdinami šiaip įvairūs vokiečių skelbimai gyventojams. Šis laikraštis buvo svetimas vietiniams gyventojams, jį mažai kas skaitė. Jo tiražas nuolat mažėjo. Antai 1916 metų pavasarį „Dabarties“ tiražas siekė 18 000 egz., o 1917 metų pavasarį tik 11 000 egz., ir tai dar daug egzempliorių likdavo neparduota³.

Okupantai visai paržė vietinės spaudos leidimą, neduodavo sutikimo leisti periodinių leidinių. Generalinio štabo viršininkas Lietuvoje Liudendorfas grupei Vilniaus lietuvių, prašiusių leisti laikraštį, atsakė: „Leisti dar vieną lietuvių laikraštį tuo tarpu nenumatoma, kadangi „Dabarčiai“ pakankamai išsiplatinus, tas reikalas yra patenkintas“⁴. Neigiamo atsakymo susilaukė okupacinė valdžia įteiktas dvasininkų prašymas atnaujinti žurnalo „Draugija“ leidimą. Tik vėliau okupacinė valdžia, nenorėdama visiškai prarasti lietuvių buržuazijos pasitikėjimo, davė sutikimą

¹ „Karo archyvas“, t. 7, Kaunas, 1936, p. 146.

² Ten pat, p. 147.

³ Ten pat, p. 162.

⁴ Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918—1928. Kaunas, 1930, p. 2.

leisti „Draugijos“ priedą „Ateitį“ 1916 m. rugsėjo 7 d. pasirodė jos pirmasis numeris. Iki 1917 metų antrosios pusės tai buvo vienintelis vietinės spaudos organas lietuvių kalba, visiškai apolitinis, klerikalinio pobūdžio jaunimui skirtas leidinys, kurio tikslas, kaip nurodoma redakcijos įžanginiame straipsnyje — „tarnauti mūsų moksleiviams, padėti jiems išsidirbti krikščionišką ir gyvenimą pažvalgą“⁵.

Okupantų pozicijų silpnėjimas, stiprėjanti Lietuvos darbo žmonių kova vertė okupantus daryti šiokių tokių nuolaidų. Tuo metu ir buvo duotas sutikimas leisti vietinius buržuazinius laikraščius „Lietuvos aidą“, „Vienybę“ ir klerikalinį „Tėvynės sargą“. 1917 m. lapkričio mėn. Lietuvos socialdemokratų partija pradėjo leisti laikraštį „Darbo balsas“, kuris vadino save „darbininkų ir vargingų sodiečių laikraščiu“ Tačiau jis reiškė dešiniųjų smulkiaburžuazinių socialdemokratų nuotaikas, svetimas ir nepriimtinas Lietuvos darbo žmonėms.

Buržuazinių ir klerikalinų periodinių leidinių leidėjai vengė kelti aktualius klausimus, rašyti apie darbo žmonių būklę, okupantų priespaudą ir kt. Okupacinė cenzūra nuolat tikrino kiekvieną numerį, braukė visa, kas tik jai nepatiko, ar sulaikydavo ištikus numerius⁶.

Nors okupacinis režimas buvo griežtas ir žiaurus, Lietuvos gyventojai įvairiais būdais priešinosi okupantams. Viena iš pasipriešinimo formų buvo visoje Lietuvoje įsikūrę įvairūs slapti rateliai, kurių tikslas — demaskuoti okupacinį režimą, raginti gyventojus, ypač jaunimą, kovoti prieš okupantus. Dauguma šių ratelių leido atsisaukimus, rankraštinius laikraštėlius. Šiandien sunku atsekti, kur ir kiek šių laikraštėlių buvo išleista. Dalis jų yra dingę, ir apie juos beveik nieko nežinoma, apie kitus galima spręsti tik iš jų leidėjų ar platintojų atsiminimų bei kitų šaltinių. Išlikę nelegalūs laikraštėliai duoda, kad ir nepilną, vaizdą apie lietuvių liaudies nuotaikas karo metu ir pasipriešinimą okupantams. (Suprantama, kad laikraštėlių leidėjams, organizatoriams, o pagaliau ir skaitytojams grėsė nuolatinis pavojus.)

Revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvė A. Sličytė-Zelviene savo atsiminimuose pasakojo, kaip Žemaitijoje, Vyžančių kaime, buvo suorganizuotas jaunimo ratelis. Ratelio nariai rašė referatus, ruošė vakarėlius, organizavo knygų skaitymą ir rankraštinių laikraštėlių leidimą. Apie laikraštėlius ji rašė: „Juos pradėjome leisti dar 1916 metais Juozo Milvydo iniciatyva. Laikraštėlių vardai buvo „Rytas“, „Darbas“, „Laisvė“ ir kt. Laikraštėlio pavadinimas pasikeisdavo atsitiktinai, kai buvo išrenkamas naujas redaktorius ar dėl kitos kokios priežasties“⁷. Toliau ji rašė, kad rankraštiniai laikraštėliai būdavo sąsiuvinio dydžio ir išėdavo kas dvi savaites, kartais rečiau, po vieną egzempliorių. Tuose laikraštėliuose buvo rašomi eilėraščiai, apsakymai, straipsniai visuomeniniais klausimais, nukreipti prieš religiją, prieš okupantus, prieš girtuokliavimą ir t. t. Laikraštėlio pabaigoje buvo dedama kronika iš vietos gyvenimo. Tokių laikraštėlių numerių išleista gana daug. Juos skaitydavo tik patikimi žmonės, daugiausia ratelio nariai⁸.

Apie nelegalių laikraštėlių leidimo reikalingumą revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvius K. Juodka prisimena: „Mokytojai su vietos pažangiuoju jaunimu leisdavo rankraštinius laikraštėlius. Pradėtas šis darbas buvo 1916 metais, po to, kai, okupantams užėjus, neliko nė vieno laikraštėlio gimtąja kalba. . . Jie ėjo porą metų, ne mažiau kaip po 5—6 nume-

⁵ „Ateitis“, 1916, Nr. 1, p. 3.

⁶ Okupacinės administracijos nurodymu kurį laiką buvo sustabdytas „Lietuvos aidas“ ir „Tėvynės sargo“ leidimas.

⁷ LKP CK Partarchyvas (toliau trumpinama — PA), b. 739, l. 5.

⁸ PA, b. 739, l. 6.

rius į metus. Laikraščeliuose buvo rašoma daugiausia vietos klausimais, bet lėmė savišvietos klausimai“⁹.

Zemaitijos pažangaus jaunimo leistų laikraštelių šiuo metu yra žinoma keletas egzempliorių. Ylakių valsčiaus jaunuoliai leido rankraštinių laikraštelių „Mūsų darbas“¹⁰. 1916 metais pasirodo ranka rašytas laikraštėlis „Jaunimo mintys“¹¹. Spėjama, kad tai Šiaulių apylinkių pažangaus jaunimo laikraštėlis, nes laikraščelio pabaigoje dedamos korespondencijos liečia Šiaulių, Radviliškio, Šeduvos, Šaulėnų apylinkių gyvenimą.

Manoma, kad Žemaitijoje ėjo rankraštiniis laikraštėlis „Darželis“¹², labai religinės dvasios. Šį laikraštėlį kritikavo netgi „Jaunimo mintys“. 1916 metų antrajame jų numeryje rašoma: „„Darželiui“ turėtų rūpėti labiau jaunimo gyvenimas, o ne tuščios svajonės“¹³.

Zemaičių Kalvarijos kuopelės leido ranka rašytą laikraštėlį „Kelias į šviesą“. Žalpių jaunimo kuopa Raseinių apskrityje leido laikraštėlį „Mūsų ašaras“¹⁴. Kaip pažymėta jo paraštėje, tai buvo „kentančiosios Lietuvos žmonių laisvasis žodis“. 1916 m. spalio mėn. pirmasis numeris, išleistas su pastaba „Nuorašo Nr. 9“, rodo, kad tokie ranka rašyti laikraščeliai buvo plačiai skaitomi, ėjo iš rankų į rankas.

Sedos valsčiuje veikusio jaunimo ratelio nariai leido ranka rašytą laikraštėlį „Sodžiasis jaunimas“, Plungėje veikęs jaunimo slaptas ratelis leido laikraštėlį „Jaunimo balsas“¹⁵.

Panevėžio apylinkių mokytojai V. Jonuška ir I. Indriūnas karo metu organizavo kursų suaugusiems, rengė vakarus, būrė jaunimą į Pažangaus jaunimo sąjungą. Šios sąjungos kuopelių buvo apie Kupiškį, Subačius, Pakruojį, Panevėžį. Minėtieji mokytojai ir jų pagalbininkai 1915 metų antrojoje pusėje pradėjo leisti ir Panevėžio apylinkėse slapta platinti ranka rašytą, vėliau hektografuotą laikraštėlį „Liuosas kelias“ (nuo 1916 m. Nr. 4(7) — „Laisvės kelias“).

J. Bukėno atsiminimuose apie visuomeninį gyvenimą Kupiškyje karo metu užsimenama ir apie laikraštėlį „Laisvės kelias“. J. Bukėnas rašo: „Tame laikraščelyje buvo svarstomi net tokie klausimai, kaip žemės reforma ir kt. Kildavo daug diskusijų, koks Lietuvai geriau tiktų ūkis — smulkus ar stambus. Žmonės buvo raginami neklausyti vokiečių valdžios, neiti jiems dirbti, neduoti maisto produktų, neapkęsti tų, kas yra vokiečiams pasidavę... Tie visi laikraščeliai buvo hektografuojami, o tam hektografui medžiagą pasigaminavome patys“¹⁶.

Leidžiant minėtą laikraštėlį, duodavo patarimų ir siųsdavo į jį savo raštus G. Petkevičaitė-Bitė. Karo meto dienoraštyje ji pažymi:

⁹ PA, b. 727, l. 1.

¹⁰ Partijos istorijos institute prie LKP Centro Komiteto saugomi du šio laikraščelio numeriai: 1915 m. (126 psl.) ir 1917 m. Nr. 2 (43 psl.). Leidiniai sąsiuvinio formato, viršelis iliustruotas. Laikraščeliuose metal, mėnuo ir diena nebuvo žymima, kad, patekus laikraščeliui į okupantų rankas, lengviau būtų išsiteisinti. Visų laikraštelių straipsniai pasirašyti slapyvardžiais.

¹¹ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos (toliau trumpinama — LTSR MA CB) rankraščių skyriuje laikomi keturi šio laikraščelio 1916 m. numeriai: kovo mėn. Nr. 3 (15 p., 2 egz.), balandžio mėn. Nr. 4 (15 p.), gegužės mėn. Nr. 15 (18 p.). Laikraščeliai rašyti baltame liniuotame popieriuje, viršeliai papuošti tuo pačiu pieštu paveikslėliu.

¹² „Darželio“ 1915 m. gruodžio mėn. Nr. 9 (22 p.) yra laikomas LTSR MA CB rankraščių skyriuje. Rašytas baltame liniuotame popieriuje, viršelis iliustruotas.

¹³ LTSR MA CB rankraščių skyrius, F. 29—739, l. 15.

¹⁴ „Mūsų ašarų“ 1916 m. spalio mėn. Nr. 1 (24 p.) laikomas V. Leko asmeniniame archyve Kaune. Rašytas baltame liniuotame popieriuje, melsvu viršeliu.

¹⁵ Tamošiūnas M. Revoliucinė jaunimo veikla Lietuvoje iki komjaunimo susikūrimo.— Kū.: Lietuvos komjaunimas. V., 1962, p. 29.

¹⁶ Tumaavičius A. Visuomenės gyvenimas Kupiškyje vokiečių okupacijos metu.— „Karo archyvas“, t. 10, 1938, p. 97.

... 1916 m., veikiausiai birželio mėnesį, apsilankė pas mane jaunas vyrukas, pasivadinęs Vincu Jonuška. Iš karto pasisakė atėjęs pasitarti, kas daryti, kad kaip nors pasisektų sustabdyti vokiečių žiaurų elgimąsi su liaudimi, drauge pakelti dvasią šitai varginamą ir teikti nors kiek teisingesnių žinių, ne kaip tos, kurias duoda lekajų dvasia vedama „Dabartis“¹⁷.

Rašytoja buvo prašoma ne tik paremti laikraščio leidimą, bet ir pakviesta jį redaguoti. „Prisidėjau dar keliais grašgaliais prie leidimo,— rašė ji,— ir pradėjome leisti laikraštuką, kurį, jei neklystu, pavadiname „Laisvės kelias“... Kadangi mano apylinkėj žmonės vokiečiai nuolat kratydavo, tai laikraštukui medžiagą ruošdavau paprastai naktimis, duris užrakinus, langines uždarius ir dar prie to lango, kur darbuodavau, visus plyšius skepetomis užkabinus. Jonuška arba Indriūnas ateidavo pasiimti iš manęs paruoštų laikraščio raštų“¹⁸.

Laikraščio leidėjus suėmė vokiečių žandarai. V. Jonuška buvo nušautas mirti, bet iš kalėjimo pabėgo, slapstėsi miškuose. I. Indriūnas buvo išvežtas į Vokietiją, dirbo įvairiose stovyklose. Šiuo metu yra išlikę keliolika „Laisvės kelio“ numerių¹⁹.

V. Jonuška savo dienoraštyje pateikia žinių apie rankraštinį laikraštį „Zaizdras“²⁰ ir mini, kad karo metu Panevėžyje studentas Kazys Bizauskas leido mokiniams ateitininkų pakraipos rankraštinį laikraštį „Mūsų ateitis“²¹. V. Jonuška buvo skaitęs šio laikraščio 1916 m. Nr. 1; jis aprašė jo turinį ir pateikė kai kurių svarbesnių straipsnių kopijas²².

Įžanginiame straipsnyje „Pradedant“ nurodoma laikraščio leidimo tikslas: „Kad duoti progos lavinti savo mintį ir plunksną, kad suteikti vietas, kur galima būtų pasidalinti savo mintimis, išreikšti savo nuomones, ir kad bendromis pajėgomis auklėti savo būdą ir tvirtinti savo pasaulėžiūrą ir leidžiama „Mūsų ateitis“. Esame tvirtiausiai įsitikinę, kad draugės ir draugai mus gausiai šelpa savo rašteliais“²³.

1916 m. Kaune pasirodė slaptas šapirografuotas laikraštėlis „Aidas“²⁴. „Aido“ organizatorius A. Urbelis prisimena, kad tuo metu iškildavo įvairių reikalų, kuriuos būtinai reikėjo kelti aikštėn ir aptarti. Todėl 1916 metų pavasarį jis su J. Lukošium, A. Vireliūnu ir A. Kniukšta nutarė slapta leisti šapirografuotą laikraštėlį, kad bent tuo būtų parodytas vokiečiams lietuvių nepasitenkinimas ir „šiai jau iškelti visuomenei ir apsvarstyti

¹⁷ Petkevičaitė-Bitė G. Karo meto dienoraštis, V., 1966, p. 581.

¹⁸ Ten pat, p. 582.

¹⁹ „Laisvės kelias“, 1916, Nr. 4, 5(8); 1917, Nr. 1, 2, 5—6, 7, 8, 9; 1918, Nr. 1, 3 laikomi Valstybinės respublikinės bibliotekos rankraščių skyriuje, F. 25; 1917, Nr. 7—8 laikomas Lietuvos TSR Revoliucijos muziejuje; 1916, Nr. 6(9) laikomas asmeniniame V. Leko archyve Kaune. Be to, dviejų numerių (1916, Nr. 2—3 ir 4—7) turiniai įrašyti V. Jonuškos dienoraštyje (Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau trumpinama VVU MB), D. 761, p. 341—342).

²⁰ „Zaizdro“ (1916, balandis, Nr. 1) turinys: 1. Įžanginis straipsnis.—2. Krututis. Zenkime pirmyn!—3. Krututis. Į darbą (eilėr.).—4. V. Povilas Višinskis.—5. Laimutės, Sodžiaus merginos.—6. Zinios.—7. Atsakymas. Iš viso 32 p. (VVU MB, D. 761). „Zaizdro“ 1916 m. gegužės mėn. Nr. 2, 41 p. laikomas asmeniniame V. Leko archyve Kaune. Rašytas baltame linuotame popieriuje, sąsiuvinio formato, viršelius nuplėštas.

²¹ V. Jonuškos dienoraštis (1915—1917).—„Karo archyvas“, t. 7, p. 28.

²² Laikraščio „Mūsų ateitis“ (1916 m. kovo mėn., Nr. 1) turinys: 1. Pradedant (31. I. 16 m.).—2. Žemės dulkė, Draugams (eilėr.).—3. A-tis, Būkite tvėrėjais.—4. Žemės dulkė, Broliui A (kareiviui), (eilėr.).—5. B. Kasaitis, Karpiškis (apysaka).—6. Žinių žinutės: a) Lietuvis, Panevėžio progimnazijos, b) K. B. Dar truputis statistikos, c) Lietuvių laikraščiai Rusijoje. Be to, įdėta keletas žymių žmonių miničių. Iš viso 24 p., sąsiuvinio formato (VVU MB, D. 761).

²³ VVU MB, D. 761, p. 244.

²⁴ Šio laikraščio nėra išlikusio nė vieno egzemplioriaus; apie jį sužinome iš laikraščio leidėjo A. Urbelio atsiminimų (Urbelis A. Vokiečių okupacijos laikai.—„Karo archyvas“, t. 3, 1926, p. 119).

ka kurie būtini klausimai“. „Aido“ redakcija įžanginiame žodyje atkreipė visuomenės dėmesį į gyvenamojo momento svarbumą, nurodydama, kad svarbūs kultūrinio ir politinio gyvenimo pasikeitimai vyksta greičiau nei anksčiau²⁵. Kaip prisimena šio laikraščelio leidėjas A. Urbelis, „Aido“ uždaviniai buvo gana platūs, ypač kaip šapirografuotam laikraščiui. Jis neilgai gyvavo, nes vokiečiai ėmėsi priemonių surasti laikraščių leidėjus. Nuolat darė kratas pas A. Urbelį ir J. Lukošių, bet tiesioginių įrodymų nebuvo surasta. Išleista tik du „Aido“ numeriai, toliau laikraščelio leidimas sustojo, o jo leidėjai ėmė leisti atsišaukimus.

1917 m. buvo išleistas atskiras Aukštaitijos pažangiojo jaunimo laikraštėlis „Organizacijos reikalai“²⁶. Jo įžanginiame straipsnyje „Į narius“ kreipiamasi į laikraščelio rėmėjus, kur nurodoma, kad dar pereinamais metais spalio 1 d. konferencijoje buvo nutarta leisti atskirą laikraštėlį, kuriame būtų svarstomi organizacijų ir kuopų reikalai. Laikraštėlį nutarta leisti neperiodiškai, atsiradus svarbiems reikalams. Draugai buvo kviečiami paremti laikraštėlį ir būtinai išlaikyti konspiraciją²⁷.

Pažangusis Vabalninko jaunimas leido rankraštinį laikraštėlį „Jaunimo draugas“²⁸. Siame laikraštelyje taip pat minima, kad Ramonalių jaunimas karo metu leido rankraštinį laikraštėlį „Pirmieji žingsniai“²⁹, Antašavos jaunimas — „Pirmieji žiedai“³⁰.

Kairioji Lietuvos socialdemokratų grupė 1916 metais leido nelegalų spausdintą laikraštį „Garsas“³¹. Siame laikraštyje buvo dedami straipsniai ir okupantus demaskuojančios korespondencijos. Įžanginiame straipsnyje „Draugai ir draugės!“ nurodytas laikraščio leidimo tikslas, jo pozicija imperialistinio karo ir jo pabaigos atžvilgiu: „Sunkaus vargo dienose pasieks jus mūsų „Garsas“, — dienose pasaulio karo, kada šelsta keršto ir naikinimo jausmai, kada traukianti mus skurdo ir nelaimių kiaurymė, vis augą griuvėsių kalnai ir žiauri karo vadų savivaldybė, vienintelis dabar mūsų gyvenimo įstatymas. . . Ir dabarties rūšią valandą norėtume tolinti nuo jūsų, draugai, nusiminimo jausmus; norėtume priminti jums, kad nepivalome ir žiauriausiose karo aplinkybėse rankų nuleisti. . . mūs pareiga visomis jėgomis prisidėti prie to, kad vienybė su visų kraštų proletarija privertus kariaujančias valstybes veikiau užbaigti karą“³². Laikraštis ragino „gaivinti organizuotąjį partijos darbą“, „susirišti su senosiomis ir naujosiomis draugų kuopelėmis“. Toliau laikraštyje išspausdinta korespondencijos „Darbininkų vergija“, „Lietuvos „švietėjai““ ir informuojama apie okupantų elgesį Lietuvos miestuose ir kaimuose.

Nuo minėtų laikraščių labai skiriasi aiškiu antivokišku turiniu lenkų kalba parašytas humoristinis rankraštinis laikraštėlis „Wileński zeitung“, leistas Vilniuje 1917 m.³³ Pirmame numeryje, kur redakcija kreipiasi į „gerbiamus skaitytojus“, rašoma: „Tokiais sunkiais ir liūdnamis laikais pradėdame leisti mūsų laikraštį, norėdami pasidalyti mintimis su mūsų

²⁵ „Karo archyvas“, t. 3, p. 119.

²⁶ Išlikusio laikraščelio „Organizacijos reikalai“ (1917, Nr. 1, 8 p.) egzempliorius rašytas ranka. Jis laikomas Lietuvos TSR Revoliucijos muziejuje.

²⁷ „Organizacijos reikalai“, 1917, Nr. 1, p. 1.

²⁸ V. Leko asmeniniame archyve Kaune laikomas „Jaunimo draugo“ (1916, bandis, Nr. 7) egzempliorius yra sąsiuvinio formato, turi 43 p.; rašytas baltame popieriuje, viršelis pieštas.

²⁹ „Jaunimo draugas“, 1916, Nr. 8, p. 35.

³⁰ Ten pat, p. 37.

³¹ Laikraštis laikomas Lietuvos TSR Revoliucijos muziejuje. Išlikęs 8 puslapių žurnalo formos 1916 m. liepos 5 d. numeris.

³² „Garsas“, 1916, liepos 5, p. 1.

³³ Šio laikraščelio 1917 m. Nr. 1 ir Nr. 2 laikomi LTSR MA CB rankraščių skyriuje. Kiekvienas numeris yra 4 puslapių dydžio. Rašytas baltame liniuotame popieriuje.

gerb. skaitytojais, palinksminti savo visai beviltišką gyvenimą. Dėl labai sunkių sąlygų ir puikių techninių išradimų negalima išleisti laikraščio spausdinto, ir dėl to prašome perrašyti kiekvieną numerį ir išplatinti laikraštį tarp pažįstamų“³⁴. Jumoristiškai pateikta žinios iš fronto, daug rašoma apie Vilniaus miestiečių gyvenimą — tose korespondencijose atsispindi sunki gyventojų padėtis, pasišaipoma iš vokiečių valdžios.

Apskritai, beveik visų nelegalių rankraščių laikraščių tematikoje vyravo karo baisumų, okupantų žiauraus elgesio su gyventojais aprašymas, buvo keliami Lietuvos ateities klausimai. Ypač daug dėmesio skirta jaunimui, kuris raginamas organizuotis, šviestis. Kai kuriuose laikraštėliuose, kaip „Laisvės kelias“, nemaža žinių pateikta iš tarptautinės padėties, Vokietijos vidaus gyvenimo. Kiekviename laikraštėlyje įdėta grožinės literatūros kūrinių, kaip apsakymų, eilėraščių, yra žinių iš vietos gyvenimo, klausimų ir atsakymų skyreliai, duodama įvairių patarimų ir kt.

Visuose šiuose laikraštėliuose smerkiamas karas kaip didžiausia žmonių nelaimė. Straipsnyje „Į darbą jaunimėli!“ rašoma: „Kaip viesulas užpuolė nelabasai karas — išardė, išdraskė mūsų kuopeles; paėmė ir išvarė daugybę mūsų vienminčių draugų guldyti galvas, lieti nekaltą kraują už carą ir jo valdininkus. Kas užsimanė tą baisią žmonių skerdynę — žinoma, kad ponai piniguočiai; kas pradeda tironišką darbą, kas paskelbė pirmasai karą — vis tiek, jie visi seniai rengėsi, galandu ginklus, leido milijonus pinigų, išplėštų iš žmonių — vis žmonių žudymui rengėsi, už tą kurs pirmiau prisirengė, tas ir karą pradėjo“. Toliau klausama: „Kuo atlyginsite mums už kraują, ką duosite už ašaras?“³⁵. Straipsnyje „Kruvinos ašaros“ rašoma: „Kruvinųjų pasaulio turtuolių-piniguočių, su jų despotingais carais ir valdžiomis, dėl „žut ar būt“ — sukurtas karas, savo pragariniiais plieno ir sieros nasrais apžiojo mūsų šalelę Lietuvą ir ryja, žlegtuoja čiulpdamas paskutinį kraujo lašą jau trečius metus“³⁶.

Laikraštėliuose nuolat buvo demaskuojami okupantų kolonistiniai planai. Socialdemokratų leistame „Garse“, straipsnyje „Dėlei Lietuvos nepriklausomybės“, pabrėžiama, kad okupantai „žiūri į Lietuvą alkano žmogaus akimis. Jiems Lietuvos laukai — tai tik vieta, kur galima sukurti puikų valstiečių ūkį, Lietuvos miškai — tai gausus šaltinis visokiems vertelgoms markių prisigaudyti, kiekvienas Lietuvos miesčiukas atrodo derlingu dirvonu padiegti ne vienam puikiam gešėtui... Kam gi neaišku, kad su tokiais atėjūnais mes turėtume stoti aštriausiu kovon, gintis nuo jų dantimis iš paskutiniosios“³⁷.

Nuolat buvo skelbiama apie gyventojų pasipriešinimą okupantams. Štai „Laisvės kelias“ 1916 m. praneša, kad Kupiškio apskrityje, Aščiagalų kaime, rugpiūčio pradžioje žmonės buvo suvaryti sienojų gabenti prie geležinkelio. Reikėjo patiems nešti storus sienojus. Vienas vyriškis pirmasis atsisakė nešti, pareikalavo vagonėlio. Paskui jį ir kiti metė darbą. Vokiečiai prižiūrėtojai davė žinią Subačiaus žandarams. Tie atjoję gąsdino mušimu, pabaudomis ir komendantu, bet žmonės neklausė. Tą pačią dieną buvo atvežta vagonėlių³⁸.

Žinutėje iš Seduvos apskrities pranešama, kad 1916 m. birželio mėn. buvo pasikėsinta į Seduvos apskrities viršininko gyvybę, bet jis išliko gyvas, buvo sužeistas tik jo arklys. Kadangi visa tai atsitiko Joniškėlio apskrityje, tai vokiečių valdžia uždėjo visiems vyrams nuo 15 iki 60 metų kontribuciją³⁹.

³⁴ LTSR MA CB rankraščių skyrius, F. 29—28, I. 1.

³⁵ „Mūsų darbas“, 1915, p. 1.

³⁶ „Mūsų ašaros“, 1916, spalio, Nr. 1, p. 2.

³⁷ „Garsas“, 1916, liepos 5, p. 3.

³⁸ „Laisvės kelias“, 1916, Nr. 6(9), p. 66.

³⁹ „Laisvės kelias“, 1916, Nr. 5(8), p. 62.

Laikraštėliuose atsispindėjo ir gyventojų pasipriešinimas ėmimui į prievartinius darbus. Be abejo, atskiri nepasitenkinimo ar pavienio pasipriešinimo faktai negalėjo pakeisti okupacinio režimo, tačiau vokiečiai jautė vis labiau augančią gyventojų neapykantą okupacinei valdžiai.

Per nelegalią spaudą jaunimas nuolat buvo raginamas organizuotis į kuopeles, siekti vieno tikslo, „kuris neša minioms laimingą ir ramų gyvenimą“.

Laikraštėlio „Žaizdras“ įžanginiame straipsnyje rašoma, kad dabartinis laikas labai sunkus kurtis organizacijoms, kad karas nušlavė visus būrelius ir kuopeles, susikūrusias anksčiau, išardė visus ryšius, visus apėmė „apatija ir atšalimas, tai gal tokiu atveju neapsimoka nieko toliau veikti?“ Toliau autorius nurodo, kad „neleistina“ Lietuvos jaunimui pasiduoti tokioms nuotaikoms: „Tedūksta audros, tekaukia žiaurūs vėjai, bet pasibaigus gi dangus! Gyvenimas plaks smarkiai, vėl reiks pūdymai ir dirvonai plėšti, vėl reiks darbininkų ir darbininkų ir tai nemaža! Mes-kime šalin apatiją, auklėkim ir laiminkim save ir ruoškimės į darbą, į didį darbą, į sunkų visuomenės darbą, galingai užtraukę jaunais savo balsais: „Kas mums ar vargas, ar audros verpetai! Mes žinom, jog mūsų ateinantys metai“⁴⁰.

Sunkios to meto sąlygos labai trukdė kuopelėms veikti. Laikraštėliuose nuolat buvo užsimenama, kad ratelių nariai turi gerų norų, daug dirba, kupini įdomių sumanymų, bet „pasekmės vis dar menkos“⁴¹. Straipsnyje „Mūsų ydos kuopelės veikime“ reikalaujama iš savo narių tobulintis, pašalinti įvairias ydas, kurios pasireiškia kuopelės veikloje, kaip nepunktualumas, veidmainystė, neatsargumas, nepaklusnumas ir kt.⁴² Daug kritikos kuopelių adresu buvo pareikšta laikraštėlyje „Organizacijos reikalai“ Jaunimas raginamas aktyviau dalyvauti visuomeniniame gyvenime, nenusiminti: „Sodžiaus sąlygos nepalankios, įkyrios. Bet ne-jaugi nė mes, pažangusis jaunimas, nebūsime naujo gyvenimo skelbėjais ir kovotojais. Mes jais privalome būti, ne kitas kas; kitų veikėjų sodžiuje nėra“⁴³.

Pradžioje kuopelių veikloje vyravo švietėjiška kryptis, pasyvaus pasipriešinimo politika, bet juo toliau, juo daugiau tai veiklai įtakos darė vidaus ir užsienio gyvenimo įvykiai. Ratelių veikla darėsi aktyvesnė ir kryptingesnė. Tai atsispindėjo ir rankraštiniuose laikraštėliuose. Štai laikraštėlyje „Laisvės kelias“ redakciniame straipsnyje rašoma: „Taigi, išeina, kad pats jaunimas dedasi su socialistais! Tas ir suprantama. Iš paties jaunimo išėjęs obalsis „švieties ir šviesti“ pasirodė per siauras ir neaiškus. Politinė ir socialinė priespauda verčia pagalvoti apie laimin-gesnį gyvenimo sutvarkymą. Reikia tikėti, kad sodžiaus klasių diferenciacija dar aiškiau iškels reikalą užsiimti „politika““⁴⁴. Tuo metu jaunimas iškėlė šūkį: „Mes kovojame už politinę ir socialę laisvę“.

Siekiant, kad Lietuvos jaunimas nors kiek sąmoningiau imtų kovoti prieš esamą santvarką, rankraštiniai laikraštėliai daug dėmesio skyrė jaunimo švietimui, jo savišvietai. Laikraštėlis „Mūsų darbas“ straipsnyje „Mūsų vargai“ nurodo, kad būtina padėti tiems draugams, kurie rūpinasi Lietuvos ateities klausimais. „Todėl reikėtų imti rimtai galvo-ti,—rašoma straipsnyje,—koku būdu tai plačiai apšvietimo ištroškusiai jaunuomenei greičiau pagalbą atėjus“. Toliau pabrėžiama, kad jauni-mas yra vienintelė kovojanti jėga, todėl iš jo daug reikalaujama: „Inte-

⁴⁰ VVU MB, D. 761, p. 242—243.

⁴¹ LTSR MA CB rankraščių skyrius, F. 29—739, p. 6.

⁴² Ten pat, p. 3.

⁴³ „Organizacijos reikalai“, 1917, Nr. 1, p. 8.

⁴⁴ „Laisvės kelias“, 1916, Nr. 6(9), p. 24.

ligentų mes be maž-ko neturime. Dvasiškoji inteligentija rūpinasi, kad tik mes kuo daugiausia ir kuo ilgiausiai strapotume po tamsybes; jiems negeistina mūsų atbudimas. Belikom tik mes patys vieni, tai subruskim: iš avių pavirskim į drąsius su aiškiomis galvomis vyrus. Kurie jau šiek tiek apsitrynę, nesigailėkim pasidalyti ir su mažiau apsitrynusiais draugais; parodykim jiems kelią, kuriuo eidami pažintų, kas esą ir kuo turėtų būti“⁴⁵.

Jaunuomenė nuolat buvo raginama nesekti blogais tėvų pavyzdžiais, vengti tokios karo meto nelaimės, kaip girtuokliavimas. Nurodoma, kad karo metu alkoholiniai gėrimai labai brangūs, „vienok mūsų žmonės puola prie jų kaip bitys prie medaus, nesigaili nė aukso, by tik nusipirkti deglinės“. Toks elgesys visiškai neleistinas jaunimui, ypač ratelių nariams⁴⁶. Straipsnyje „Karo pasekmės“ autorius atkreipė dėmesį į nusmukusią karo metu žmonių moralę: „Gailime, verkiame dėl materialių karo padarytų mums skriaudų, o užmirštame, neatjaučiame ištvirkimo, į kokį karas įstūmė ne tik mūsų jaunimą, bet ir suaugusius“⁴⁷. Jaunimas raginamas mažiau kreipti dėmesio į visus „materialiuosius“ reikalus, siekti aukštesnių idealų: „Mes turime nenuliūsti, nenuleisti rankų, nenuilsti, neįsileisti nuobodumo, bet nuolat gaivinti ir žadinti jausmus,— rašoma laikraštelyje „Mūsų darbas“.— Nors pirmynėiga nelengva užduotis, bet ta skaisiti žvaigždė „laisvė“ — neabejotinas užmokestis“⁴⁸.

Kaip tą laisvę suprasti, ne visuomet ir rašantiems, ir skaitantiems buvo aišku. Be abejo, okupacinis jungas buvo labai įkyrėjęs, sklido kalbos apie įvairius pasikeitimus kitų valstybių gyvenime, Lietuvos ateities klausimai tapo labai aktualūs. Straipsnyje „Laisvai atsikvėpus“ reiškiamos idėjos apie laisvą lietuvių tautos gyvenimą: „Daugumas mano, kad rusai prie mūsų visai nebegriš — tegu nebegrižta, bet ir vokiečiai tegu nemėgina užkrauti savo leteną. Mes kenčiančių tauta: mes kankino lenkai, rusai, bet mums to jau gana — toliau nei rusai, nei vokiečiai mums savo jungo nebeužkraus, mes nuversime jį su perkūnais“⁴⁹. Toji pati idėja liečiama ir straipsnyje „Aš matau laimę“, kur jaunimas raginamas siekti „savivaldos ir lygybės“. Straipsnis baigiamas žodžiais: „Ateis ta diena, kurioje sakysim laisvės dvasia: šalin carai ir visi ponai prispaudėjai!“⁵⁰

Apie būsimą Lietuvos laisvę laikraštėlis „Mūsų ašaros“ rašė: „Tegyvuoja laisvoji Lietuva — kuo mažiau prigulminga! Šalin karas! Šalin despotai kraugeriai — tegyvuoja žmonių valdžia! Mes trokštame: laisvės, teisybės ir doros; mes norime būti žmonėmis — ne vergais, ne gyvuliais, ne karo medžiaga įsiutusiems karininkams!.. Kiekviena šalis turi prigulėti tos šalies gyventojams! Šalin militarizmas! Tegyvuoja kuo plačiausias demokratizmas!“⁵¹

Dar radikaliau Lietuvos ateities klausimu pasisakoma straipsnyje „I-ji gegužė“: „Tik išgavę politišką Lietuvos laisvę, galime tikėtis, kad pakils darbo žmonių susipratimas, gerovė, ir jie, viešai organizuodamies, kovos už galutinį išliuovimą iš po kapitalizmo jungo“⁵².

Dažnai jaunimas raginamas siekti „kilnių tikslų“, bet ne visuomet aiškus galutinis tikslas ir priemonės jam pasiekti, jaunimas buvo įspėjamas kiekvienu metu būti pasiruošęs. Šapirografuoto laikraštėlio „Aidas“ pirmame numeryje, atsišaukime į jaunuomenę, rašoma: „Tik visi vienaip

⁴⁵ „Mūsų darbas“, 1917, Nr. 2, p. 8.

⁴⁶ LTSR MA CB rankraščių skyrius, F. 29—739, p. 4.

⁴⁷ Ten pat, p. 8.

⁴⁸ „Mūsų darbas“, 1917, Nr. 2, p. 21—22.

⁴⁹ Ten pat, 1915, p. 58.

⁵⁰ Ten pat, 1917, Nr. 2, p. 14.

⁵¹ „Mūsų ašaros“, 1916, spalio, Nr. 1, p. 1.

⁵² „Žaizdras“, 1916, gegužė, Nr. 2, p. 7.

jauskime ir vienaip veikime, kad mūsų tėvynė turi būti laisva ir nepriklausoma... Tik mes vienaip visi jauskime, pradėdami nuo baltagalvio senelio ir baigiant nekaltu kūdikiu. Tegul visas pasaulis aiškiai žino, kad laikui atėjus švenčiausios teisės ir su ginklais stosime ginti“⁵³.

Laisvės klausimą kėlė ir lietuvių buržuazijos atstovai, tačiau pažangioji visuomenė griežtai atmetė lietuvių buržuazijos pataikavimą okupantams, nelegaliuose laikraščiuose aštriai buvo kritikuojama Lietuvos buržuazijos ryšiai su okupantais: „Bet pas mus vis tamsiosios jėgos vyrauja, ir nė galo to visko nesimato. Mūsų kunigai klerikalai ir ponai tautininkai glaudžiasi prie šarvuotų engėjų. Traukia ir visą Lietuvą jiems po kojų. Jų tuzai á la Oľšauskai, Razevičiai, Smetonos landžioja po Berlyno restoranus; derėdami Lietuvą, geria „magaryčias“ su vokiečių juodašimčiais — Rorbachais, Westorpais, Keyserlingais. Landžioja pas ponus Ludendorfus, laižo jiems rankas, prašo jų, kad jie apsiimtų, nepasimestų mūsų Lietuvą smaugti“⁵⁴. Toliau, smarkiai sukritikavęs Lietuvos nepriklausomybės idėją, autorius kreipiasi į gyventojus: „Bet nenusiminkime broliai — sesės! Ne visuomet gi taip bus... Laisvės ir socializmo tvarka įvyks tik tuomet, kuomet viso pasaulio susipratę ir susijungę darbo žmonės susitvers į tvirtas socialistų bendroves ir paims valdžią į savo rankas“⁵⁵. Tai be abejoj, jau Spalio socialistinės revoliucijos atgarsių įtaka.

Rankraštinųjų laikraščių grožinės literatūros kūrinių liai menkos meninės vertės, tačiau savo nuotaikomis atspindi tų laikų gyvenimą. Juose dažniausiai pavaizduota karo žiaurumai, liūdna Lietuvos gyventojų padėtis, kai kuriuose jų išreikštas pasitikėjimas „dievo apvaizda“ ir pan. Pasitaiko ir šiek tiek kovingesnių eilėraščių, kuriuose atsispindi noras darbuotis tėvynės labui, tikėjimas būsimais geresniais laikais. Laikraščiuose „Jaunimo mintys“ įdėtame eilėraštyje atsispindi pasiryžimas dirbti tėvynės labui:

„Draugai išblaškyti
Po visus kraštus
Karo išsklaidyti,
Kažin kur jie bus!?
 Gi žmonės taip šalti,
 Nejaučia skausmų,
 Jie moka tik barti
 Tyčiotis iš kitų.

Vilties nenustosiu
Kol plaka širdis,
Darbuosius, kovosiu,
Kol gyva mintis“⁵⁶.

Eilėraštyje „Į draugus“⁵⁷ išdėstyta slaptos kuopelės tikslai:

Susitvėrusi kuopelė mūs draugų,
Mylinti dievą ir Tėvynę!
Sergėkis pikto kaip nuodų,
Tai yra laimė begalinė.
 Ziedas Tėvynės Lietuvos!
 Nevysk, bet puošk jos rūbą;
 Dirbk jos laimei be paliovos
 Ginkim nuo priešų, kurie žudo.

⁵³ „Karo archyvas“, t. 2, p. 119.

⁵⁴ „Laisvės kelias“, 1918, Nr. 1, p. 3.

⁵⁵ Ten pat, p. 4.

⁵⁶ LTSR MA CB rankraščių skyrius, F. 29—739, p. 12.

⁵⁷ Ten pat, F. 29—739, p. 9.

Nelegalūs rankraštiniai laikraščiai buvo leidžiami įvairiose Lietuvos vietose, dažniausiai pažangiai nusiteikusių inteligentų. Nuo jų pasaulėžiūros priklausydavo laikraščių kryptys. Kai kuriuose laikraščeliuose, kaip „Laisvės kelias“, „Mūsų darbas“, įvairūs įvykiai vertinami iš buržuazinio liberalizmo pozicijų. Kiti turėjo klerikalinės pasaulėžiūros atspalvį,— tai „Darželis“, „Jaunimo draugas“ ir kt. Sunku nustatyti straipsnių ir korespondencijų autorius, nes visur pasirašyta tik slapyvardžiais. Manoma, kad nelegalių rankraščių laikraščių Lietuvoje karo metu ėjo apie 30⁵⁸.

Leisti šiuos laikraščius buvo labai sunku, nes okupacinis režimas draudė bet kokią organizavimosi formą, neleido važinėti iš vietos į vietą, net iš savo sodžiaus ribų gyventojai negalėjo išeiti, neturėdami su savimi leidimo⁵⁹. Laikraščių straipsniuose dažnai atsispindi pesimistinės gyventojų nuotaikos, o antra vertus,— noras kovoti prieš esamą santvarką, bet dar ne visai aiškūs tikslai ir kovos priemonės. Tuo metu Lietuvoje nebuvo kovingos partijos, ir tatai neigiamai veikė organizavimosi darbą ir nelegalios literatūros leidimą. Be to, dar turėjo reikšmės ir tai, kad pasipriešinimo judėjimas daugiausia tuo metu vyko kaime. Tačiau nelegalių rankraščių laikraščių leidimas Lietuvoje 1915—1918 metais buvo viena iš pasipriešinimo formų okupaciniam režimui, organizavo jaunimą, skiepijo tikėjimą išsivadavimo iš priespaudos galimumu. Šie laikraščiai turėjo reikšmės lietuvių kultūriniam gyvenimui, nes tai buvo vienintelė spauda, kuria gyventojai pasitikėjo. Nelegalių rankraščių laikraščių leidimas — įdomus lietuvių spaudos istorijos faktas.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Įteikta
1967 m. rugpjūčio mėn.

РУКОПИСНЫЕ ГАЗЕТЫ В БОРЬБЕ ПРОТИВ НЕМЕЦКОГО ОКУПАЦИОННОГО РЕЖИМА В ЛИТВЕ В 1915—1918 гг.

Г РАУДЕЛЮНЕНЕ

Резюме

В 1915—1918 гг. жители Литвы находились под тяжелым немецким оккупационным игом. Немецкие власти полностью парализовали экономическую и культурную жизнь Литвы. Печать, общества, собрания были запрещены. Издаваемая немцами на литовском языке газета „Dabartis“ не имела общего с местным населением и ею не читалась. Зато широкое распространение получили нелегальные рукописные газеты. Прогрессивная интеллигенция издавала и распространяла их почти на всей территории Литвы. Этих рукописных газет до нас дошло немного, однако об их большом количестве мы узнаем из воспоминаний их издателей или читателей, а также и из других источников. В библиотеках и музеях Литвы, а также у частных лиц хранятся рукописные газеты „Mūsų darbas“, „Jaunimo mintys“, „Jaunimo draugas“, „Laisvės kelias“, „Organizacijos reikalai“ и др.

В этих газетах описывалась и трудная жизнь литовского народа под игом немецких оккупационных властей, зверства оккупантов, фак-

⁵⁸ Pavilionis Z. Bibliografija rankraštiniuose laikraščeliuose.—„Bibliotekų darbas“, 1966, Nr. 10, p. 36.

⁵⁹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. II. Vilnius, 1965, p. 555.

ты сопротивления, обсуждались вопросы будущего Литвы. В особенности много внимания на страницах газет отводилось молодежи, которая призывалась быть объединенной в своей организации. Издание, распространение и чтение рукописных газет широко преследовалось и каралось оккупационными властями, но несмотря на это они продолжали выходить в период всей немецкой оккупации. Вот почему они были одной из важных форм борьбы литовского народа против немецкого оккупационного режима.
